

В. П. ПОТОЦЬКИЙ, канд. істор. наук,

доцент кафедри українознавства

e-mail: v.pototsky@karazin.ua ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6322-3581>

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,

майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна

ЄВАНГЕЛЬСЬКІ ХРИСТИЯНИ-БАПТИСТИ ХАРКІВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ У ПІЗНЬОІМПЕРСЬКИЙ ПЕРІОД (1909 – 1917 рр.).

Мета. Стаття має за мету розглянути особливості діяльності протестантських сект (в першу чергу баптистів і євангельських християн) на території Харківської губернії наприкінці ХХ ст. Хронологічні межі даного дослідження охоплюють проміжок часу від 1909 до 1917 років. Це час поновлення репресивної політики з боку світської та клерикальної влади проти неформальних релігійних груп. Особлива увага приділяється особливостям протидії, до якої прибігали дисидентські організації в складних для себе умовах, аналізу засобів їхньої агітації, персональній характеристиці найбільш відомих діячів протестантського руху Слобідської України.

Методологія дослідження. Методологічну основу статті складають принципи історизму та об'єктивності, реалізовані із застосуванням низки методів: загальнологічних (аналізу та синтезу), а також класифікаційного, компаративного та метода періодизації.

Наукова новизна. Предметом спеціального наукового дослідження стала організаційна та пропагандистська робота релігійних дисидентів в умовах постреволюційного та військового часу відносно селі й жорсткого тиску з боку держави та офіційної церкви.

Висновки. Поновлення переслідувань євангельських християн-баптистів у період 1909-1917 рр. ми пов'язуємо з подоланням революційної кризи в країні та відсутністю законодавчого оформлення маніфестів 1905-1906 рр., а після 1914 р. – у зв'язку із Першою світовою війною. Реакцією релігійних меншин на погіршення свого становища стали пошуки нових засобів агітації, внутрішня організаційна робота та пацифістські ініціативи під час війни. Незважаючи на тиск з боку чиновників та духовенства, у період 1909-1917 рр. сектантство Харківщини розвивалося так само динамічно, як і у часи повної лібералізації 1905-1908 рр. Релігійним дисидентством за ці роки було накопичено величезний організаційний, матеріальний та ідеологічний потенціал, якому не можливо було завадити частковими репресивними заходами. Протестантські групи проводили досить гнучку політику, орієнтуючись на максимальне збільшення аудиторії. Населенню пропонувалися різні шляхи задоволення його духовних потреб, що поєднували у собі як західну, так і східну релігійну традицію. Власне, значний стратегічний успіх сектантства, що спостерігався у Харківській губернії на початку ХХ ст., певною мірою визначив майбутню картину міжконфесійного різноманіття даного українського регіону.

Ключові слова: *Баптисти, Євангельські християни, місіонери, секти, Харківська губернія.*

Як цитувати: Потоцький В.П. Євангельські християни-баптисти Харківської губернії у пізньоімперський період (1909 – 1917 рр.). Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки. 2025. Вип. 41. С.16-24. <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2025-41-02>

©В. П. Потоцький, 2025

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

In cites: Pototsky V. P. (2025). Evangelical Christians-Baptists of Kharkiv province in the late imperial period (1909 – 1917). *V. N. Karazin Kharkiv National University Bulletin «History of Ukraine. Ukrainian Studies: Historical and Philosophical Sciences»*, 2025. Issue 41, (16-24), <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2025-41-02> (in Ukrainian)

Період 1905-1917 рр. можна назвати часом експерименту, коли як сектанти, так і представники влади та Російської православної церкви (далі – РПЦ) мали спробувати на практиці співіснувати в умовах взаємного компромісу. Після багатьох десятиріч відкритого протистояння подібні процеси проходили на місцях досить непросто. Особливо необхідно підкреслити відсутність впродовж 1905-1908 рр. реакції з боку представників влади та відверте порушення сектантами чинного законодавства про заборону агітації, що великою мірою стимулювало дисидентську активність. На Харківщині у цей час спостерігається поширення православними місіонерами практики публічних диспутів, що свідчило про визнання ними цивілізованих засобів боротьби. Проте по мірі згасання революційних настроїв у суспільстві ситуація почала змінюватися у зворотному напрямку.

Російська православна церква не бажала миритися із станом справ, що існував після 1905 р. Духовенство нагадувало можновладцям, що славнозвісні маніфести були видані у часи «смути», тобто коли самодержавство знаходилося у скрутному становищі [27, с. 258]. У тогочасному російському суспільстві існувало багато сил, які були зацікавлені у згортанні наданих сектантам свобод. Як показує приклад Харківської губернії, доволі значна кількість таких людей з числа представників світської влади бажала повернути старі часи, взяти реванш за безладдя 1905-1908 рр. Поступово, починаючи з кінця 1909 р., вони за допомогою представників РПЦ перехопили ініціативу до своїх рук.

Помітні зміни у житті сектантів Харківської губернії почалися з 1909 р. У цей час влада намагалася повернутися до старої, звичної схеми відносин із релігійною опозицією. Період 1909-1917 рр. був відзначений хвилею сектантських арештів та судових процесів. У відносинах між державною владою Харківщини та релігійним дисидентством розпочалася своєрідна «доба реакції». Чим обумовлені були ці зміни в політиці? На які організації поширювалися репресії? Необхідно звернути увагу на наслідки нової стратегії владних структур, на реакцію сектантів. Цікаво простежити роль православного духовенства під час нових переслідувань релігійного дисидентства.

Упродовж періоду з 1909 до 1917 рр. зазнали на собі різних форм державного тиску слобожанські скопці, новоізраїльтяни, баптисти, євангельські християни, підгорнівці, іоаніти, адвентисти, а також представники нових неормальних релігійних рухів, що з'явилися в цей час на Харківщині: послідовники брата І. Чурикова та ім'яславці (колишні афонські ченці).

Рационалістичні секти у цей час потрапили у досить скрутне становище, і найбільше страждали від державного та місіонерського тиску відкриті, офіційно дозволені організації, у першу чергу – баптисти та євангельські християни. Активність православних місіонерів у протисектантській боротьбі завдавала чималого клопоту сектантам. Після виходу у 1912 р. нових "Правил и инструкции для учреждений и лиц миссионерского состава в Харьковской епархии" [20, с. 7, 13] збільшився штат так званих книгонош, тобто простих православних людей, які поширювали літературу протисектантського змісту, виконуючи, крім того, проповідницькі та повідомчі функції. Точніше, після виходу «Інструкції...» кількість таких книгонош фактично нічим не обмежувалася¹, до того ж вони брали собі частину отриманих за книжки грошей, тому були матеріально зацікавлені [20, с. 13]. Книгоноші не могли принести помітної шкоди баптистам, але часто їх дратували. Як писав у 1911 р. баптист села Сніжків Кут Валківського повіту Д. Назаренко: "Приходив православний книгоноша. У мене в хаті заночував. Хрестив вікна, двері, піч, стільці. У якому євангелії він про це прочитав?" [2, с. 110]. Харківський єпархіальний місіонер Л. Кунцевич та його помічники О. Бушев та Ф. Суліма за

¹ У попередні часи був один книгоноша на округ, іноді їх взагалі не було.

рік встигали об'їздити десятки населених пунктів з публічними бесідами, що свідчить про надзвичайну активність місцевої внутрішньої місії.

Наступник Л. Кунцевича архімандрит Арсеній також не поступався їм енергією, але сектанти почали уникати зустрічей з місіонерами. Нам здається, що такі зміни пов'язані з усвідомленням марності подібних диспутів: все одно місіонери писали у пресі про свої переконливі перемоги та повну професійну нездатність сектантських проповідників. Так, у № 575 "Харьковских губернских ведомостей" за 1910 р. була розміщена стаття Л. Кунцевича "Беседа со штундистом", де описана зустріч місіонера з баптистами А. Альохіним та П. Дацько, що відбулася 6 грудня у селі Семенівка Ізюмського повіту. Звичайно, там написано було про повну перемогу православних [25, с. 5]. Сам же А. Альохін у часописі "Баптист" стверджував, що одержали верх сектанти [4, с. 55].

Однак слід підкреслити, що православні місіонери не були на той час основною небезпекою для баптистів Харківщини. Головною загрозою їхньої діяльності стає державна влада. Баптисти губернського міста одними з перших зазнали переслідувань. Коли у 1912 р. віце-губернатором у Харків було призначено П.М. Кошуро-Мосальського, для цих сектантів настали важкі часи. Помічник поліцеймейстера провів опитування священників, місіонерів та за результатом свідчень, що були отримані, виніс постанову про закриття громади [1, с. 35]. Підставою для такого рішення став той факт, що під час зібрання 3 березня 1913 р., яке проводив петербурзький баптистський проповідник І. Непраш, у залі були присутні неповнолітні та солдати [1, с. 34; 30, ф. 705, оп. 1, спр. 1103, арк. 6-7]. 6 березня, після закриття громади, члени Ради були заарештовані, доставлені до поліцейського управління, переписані там та відпущені [1, с. 35]. Тобто була фактично відновлена практика залякування та виснажування 1890-х років, але вже в умовах свободи совісті. У подальшому харківські баптисти подавали численні клопотання із проханням дозволити їм відкрити новий молитовний будинок. Під різними приводами сектантам було в цьому відмовлено, усі приміщення, що пропонували баптисти, нібито не відповідали вимогам громадської безпеки [1, с. 35-36]. Пізніше з великими труднощами харківська громада зареєструвала кілька молитовних будинків, значно менших за розміром, ніж ті, що були закриті владою [1, с. 36].

Державні структури використовували будь-яку нагоду для того, щоб не дозволити зареєструвати чергову сектантську організацію. Так, у 1911 р. група баптистів села Ободи Сумського повіту (59 чол.) була позбавлена Харківським губернським правлінням права на реєстрацію через те, що вони вчасно не встигли оплатити гербовий збір [10, с. 141].

Чому ж баптисти потрапляли під особий нагляд охоронців закону? Дисиденам у першу чергу, закидалися звинувачення в пацифістських настроях. Так, у повідомленні, яке надійшло до харківського поліцейського управління від священника села Островерхівка Харківського повіту, вказувалося, що залізничні службовці-баптисти В. Удовенко та В. Файда «...ніякої присяги не визнають». Перший казав, що «...на війні у ворога стріляти ні за що не став би і ніхто його не заставив би» [29, ф. 40, оп. 97, спр. 1050, арк. 47].

Жандармське управління Харківської губернії за допомогою місіонерів та парафіяльного духовенства здійснювало у цей час пильний нагляд за діяльністю багатьох місцевих сект. Воно мало припиняти будь-яку антидержавну агітацію або просто висловлювання. Так, один баптист із села Островерхівка з неповагою висловлювався проти губернатора, і про це негайно священник повідомив поліцію [29, ф. 40, оп. 97, спр. 1050, арк. 50]. Баптистам не довіряли, вважали їх непатріотами, навіть зрадниками. У 1913 р. Департамент поліції запрошував у Харківського головного жандармського управління дані про членів баптистської секти, які мешкали у губернії та були запідозрені у політичній пропаганді проти влади [30, ф. 307, оп. 1, спр. 22, арк. 18-20, 28, 31, 32, 36, 38].

Під час Першої світової війни нагляд посилювався. Підставами для цього були деякі непатріотичні дії харківських євангельських християн та баптистів. Перш за усе, солдати-сектанти відмовлялися воювати: у 1915 р. баптисти з слободи Коз'ївка Богодухівського повіту М. Корочін та І. Темнохут відмовилися брати до рук зброю та «стріляти в свого друга» [30, ф. 307, оп. 1, спр. 82, арк. 3]. У 1915 р. ще багато людей із числа баптистів Харківської губернії

виступало проти війни [30, ф. 307, оп. 1, спр. 110, арк. 14]. У місті Чугуєві солдат-баптист відмовився брати зброю до рук [30, ф. 315, оп. 2, спр. 451, арк. 7]. У 1917 р. з фронту прийшло повідомлення про сімох вихідців з Харківської губернії, які «...за релігійним переконанням відмовилися від застосування зброї проти ворогів Батьківщини» [29, ф. 4, оп. 182, спр. 88, арк. 4]. Були й інші приклади пацифістських виступів релігійних дисидентів Харківщини [30, ф. 307, оп. 1, спр. 162, арк. 1-7]. Усі ці сектанти були суворо покарані судами військового трибуналу.

Але справа не обмежувалася простою відмовою стріляти та вбивати, вони являли небезпеку саме своєю активною позицією, тобто агітацією проти війни. Так, у 1916 р. велось слідство проти деяких селян Харківської губернії, баптистів, які закликали солдатів, що їхали на фронт, не брати зброю до рук [30, ф. 307, оп. 1, спр. 115; 30, ф. 307, оп. 1, спр. 116]. У 1916 р. було заборонено надсилати на фронт видання сектантського характеру [30, ф. 1680, оп. 1, спр. 359, арк. 15]. Як бачимо, сектанти під час Першої світової війни вважалися ненадійними громадянами, іноді навіть небезпечними елементами.

У 1915 р. Харківське головне жандармське управління зібрало списки керівників усіх сект губернії [30, ф. 307, оп. 1, спр. 107, арк. 140-142]. У 1917 р. до цих списків додалися зразки почерків ватажків сектантських груп та громад регіону [30, ф. 936, оп. 1, спр. 4537, арк. 1-16]. А Харківське жандармське управління залізниць, у свою чергу, зробило реєстр на усіх «старообрядців, баптистів, штундистів, євангельських християн», які служили на станціях Харків-Пасажирський, Харків-Товарний, Харків-Сортировочний та у харківських потягоремонтних майстернях [30, ф. 310, оп. 1, спр. 37, арк. 6-20]. Таким чином, компетентні органи намагалися максимально контролювати життя та діяльність сектантів. Ізолювалися найбільш небезпечні як, наприклад, секретар Ради баптистської громади Харкова А. Альохін, якого у 1914 р. було вислано до Курська [1, с. 36]. Баптистам як особливо неблагонадійним чинилися утиски і на робочих місцях; так, із персоналу міської земської лікарні (Собурової дачі) були звільнені у 1914-1915 рр. 14 баптистів, які там працювали [1, с. 36].

Звичайно релігійних дисидентів притягували до кримінальної відповідальності за спокушання православного до переходу в секту. Так, у 1914 р. судили баптиста В. Уса за притягнення до громади селянки, яка під час слідства повернулася до православ'я [26, с. 2].

Цілком закономірним виглядає те, що у цей час відновилися судові процеси проти сектантів-раціоналістів із досить традиційними звинуваченнями у блюзнірстві та знущанні з православних святинь. Так, у 1912 р. під суд потрапив солдат-баптист А. Лаптінов із села Старий Айдар Старобільського повіту. Експерт на засіданні, місіонер Л. Кунцевич свідчив, що сектант погано казав про хресний хід [22, с. 30]. У 1910 р. у місті Ізюмі за блюзнірство був заарештований баптист, його тримали 4 місяці у в'язниці до суду, незважаючи навіть на клопотання сліпого батька. Баптисти вважали, що це робиться з метою покарати сектанта до суду, який обов'язково його виправдав би [12, с. 215].

Члени баптистської громади Харкова допомагали «братом» з інших губерній. Так, у 1912 р. А. Альохін разом з харківським адвокатом Левашовим їздили до міста Белгорода Курської губернії, де судили двох сектантів, яких звинувачували у блюзнірстві. А. Альохін вчив підсудних, як їм відповідати на запитання, що свідчить про великий досвід ватажка харківських сектантів у подібних справах. Однак присяжні присудили баптистам покарання у вигляді 1,5 року ув'язнення [21, с. 36].

Як бачимо, великі строки у вироках судів, що розглядали сектантські справи у 1909-1917 рр., на відміну від попереднього періоду, ставали вже реальністю. Сектантське життя та діяльність знов перетворювалися на небезпеку. Але слід задатися питанням: чи порушували представники влади чинне законодавство, переслідуючи релігійних дисидентів? Виявляється, що ні, навпаки, представники держави нарешті почали з бюрократичною чіткістю дотримуватися літери закону. Маніфести 1905-1906 рр. не дозволяли діяльності сект, чиї дії пов'язані з бузувірством, тобто скопців та хлістів; раціоналістам не дозволялася агітація серед православних, тим більше – серед неповнолітніх та вояків. І, звичайно, була заборонена політична пропаганда та блюзнірство із святинь іншої релігії. Тому дії харківської поліції та

інших карних органів, із юридичної точки зору, були цілком справедливими. Виявляється, що за роки фактичної релігійної свободи (1905-1908 рр.) діяльність сектантів Харківщини вийшла далеко за межі дозволеного. Але дії місцевих органів влади та православної місії у цей період часто нагадували спробу взяти реванш за попередні невдачі. Як ми вже встановили, активність поліції базувалася, в першу чергу на визначеності статусу та прав російського сектантства, тому прийоми боротьби, пов'язані з провокаціями, знущаннями та особистим упередженим ставленням, навряд чи служили на користь владі та РПЦ.

Реакція баптистів на подібні зміни свого становища була адекватною, але ми можемо відзначити, що на тлі виваженої, продуманої стратегії секти траплялися деякі випадки емоційної нестриманості. Наприклад, баптисти села Низи Сумського повіту у 1911 р. побили православного місіонера, який прийшов на їхнє зібрання; при цьому рівень ненависті до священика був таким високим, що навіть поліція не наважилася втрутитись [8, с. 26]. Баптист із села Велика Бабка Вовчанського повіту Мухін кидався із палицею на десятських, які запрошували його на диспут [28, с. 25]. Частіше за усе свої негаразди сектанти пов'язували з православними священиками. Харківський місіонерський часопис «Ревнитель» у той час багато писав про погрози, що лунали на адресу православного духовенства. [11, с. 25-26]. Знов у цей час, як і на початку століття, відновлюються випадки показового блюзнірства сектантів над православними святинями [29, ф. 40, оп. 101, спр. 3, арк. 154]. Однак сектанти дозволяли собі погрози і на адресу світської влади, що свідчить про крайню ступінь роздратування. Харківський баптист І. Катунін закликав до «...знищення всякого керівництва, починаючи з Царя» [29, ф. 40, оп. 99, спр. 739, арк. 32].

Можемо визначити, що в історії релігійного сектантства Харківської губернії період 1909-1917 рр. нагадував у загальних рисах часи кінця XIX – початку XX ст. Знов відчувши на собі великий тиск з боку РПЦ та державної влади, сектанти-раціоналісти почали вдаватися до відкритих акцій непокори та опозиційних настроїв. Однак головною реакцією релігійних меншин на погіршення умов власного життя ми вважаємо пожвавлення організаційних процесів всередині сект та пошук нових, прийнятних до ситуації засобів агітації.

Головною відповіддю харківських баптистів та євангельських християн на поновлення переслідувань було об'єднання цих релігійних груп в єдину Церкву євангельських християн-баптистів. Фактичне примирення відбулося 1 жовтня 1910 р. на головному зібранні баптистів Харкова, де лідер євангельських християн М. Хорошилов щиро покався [17, с. 62]. У 1911 р. в Америці відбулося урочисте об'єднання Всесвітнього союзу баптистів та російських євангельських християн [9, с. 36]. Православні місіонери пояснювали цей вчинок бажанням об'єднати сили для більш успішного "полювання за душами православних" [6, с. 2; 7, с. 433] та, як і раніше, називали ці секти по-різному. Головним організаційним завданням, як здається, дисиденти-раціоналісти вважали на той час реєстрацію нових громад. Це їм надавало можливість існування на легальних засадах, поширення свого впливу завдяки проповідницькій діяльності на більшу територію. Станом на 1913 р. в Харківській губернії було зареєстровано 10 громад євангельських християн-баптистів: 1) Харківська громада євангельських християн баптистів; 2) Ореховатська громада російських євангельських християн баптистів; 3) Богодухівсько-Мерлянська громада християн євангельського віросповідання; 4) Перша Харківська громада віруючих християн; 5) Нікополь-Петровська громада російських християн євангельського віросповідання; 6) Вільшанська громада віруючих євангельських християн; 7) Ободська громада російських християн баптистів євангельського віросповідання; 8) Громада євангельських християн баптистів у слободах Пристена та Ново-Осиновій Куп'янського повіту; 9) Куп'янська громада євангельських християн баптистів; 10) Низівська 1-а громада віруючих євангельських християн. Із 10 громад 6 були зареєстровані до 1910 р., тобто у доволі сприятливих умовах [3, с. 31]. Однак і пізніше сектанти хотіли збільшити кількість своїх офіційно визначених об'єднань, для цього вони всіляко намагалися внести навіть дрібні зміни у назвах нових громад, видаючи їх за окремий релігійний напрям.

Крім того, баптисти вдавалися до хитрощів, окреслюючи поле діяльності новоутвореного осередка. Так, 1-а Низівська громада віруючих євангельських християн, що була зареєстрована 25 листопада 1912 р., згідно з офіційними документами Губернського правління, поширювала свій вплив на слободу Ворожбу, Великий та Малий Історопи та Бишкін з їх хуторами Лебединського повіту, де, якщо вірити місіонерам, не було жодного сектанта² [3, с. 33]. Таким чином, ця громада намагалася заздалегідь забезпечити собі легальне право на відкриту пропаганду у даній місцевості. На хуторі Ясна Гірка Ізюмського повіту трьом місцевим сектантам дозволили проводити зібрання (згідно із законодавством необхідний мінімум для реєстрації – 25 чол.) [3, с. 39-40]. І до цих баптистів одразу ж стали приїжджати "брати" з Катеринославщини, що дуже сприяло агітації. У місті Слов'янську, де мешкало 2 баптисти, найняли будинок для служіння за 800 крб, і до них із села Ново-Слов'янська, де теж був молитовний будинок, стали регулярно їздити ще 23 сектанти, що також підвищувало проповідницьку активність дисидентів.

Сектанти-раціоналісти у цей час дуже ретельно займалися питаннями фінансування своєї діяльності. Один із харківських православних місіонерів писав, що у баптистів існували такі фонди: 1) євангельської місії (для усних проповідників); 2) євангельського друку (для видання часописів); 3) просвіти (для недільних шкіл, юнацьких гуртків, бібліотек, загальноосвітніх шкіл, курсів); 4) благодійності (лікарні, притулки); 5) приміщень (для найму молитовних будинків). Кошт баптисти Харківщини частіше за усе отримували від "братів" з інших регіонів країни, яким і самі досить часто допомагали [14, с. 143; 5, с. 305; 18, с. 308]. Іноді гроші отримували від німецьких менонитів, як, наприклад, у слободі Барвенково Ізюмського повіту, де І. Фрезе та Г. Унру орендували великий молитовний будинок для загальних зібрань [24, с. 394]. Крім того, харківські баптисти влаштовували розпродаж та благодійні вечори [16, с. 68]. Баптисти допомагали "братам", які потрапили за ґрати, оплатити адвокатські послуги. Про деяких харківських захисників сектантів було відомо далеко за межами губернії [23, с. 570]. Таким чином, євангельські християни-баптисти Харківщини знайшли в собі сили об'єднатися, налагодити взаємодопомогу, розширити мережу своїх осередків. Вони вдавалися при цьому до численних хитрощів – такою була їхня протидія "реакції" цих часів.

В умовах, коли представники релігійних меншин не мали жодної змоги проповідувати на вулицях³, вони почали використовувати для цього будь-які публічні церемоніали, у першу чергу – похорон. Похорон сектанта-раціоналіста перетворювався у велике дійство, що притягувало увагу багатьох православних. Так, харківські баптисти, що ховали своїх померлих на православному Кирило-Мефодіївському цвинтарі, проводили службу до пізнього вечора, при тому голосно співаючи псалми. Коли місцевий священик запитав їх, про що сектанти так довго співали, йому відповіли: «То ми вас, грішних, закликали до нас та врятуватися». Коли священик просив православних, які зібралися подивитися, розійтися, одна з баптисток вигукнула: «Хіба їм не можна знати істину?» [29, ф. 40, оп. 99, спр. 739, арк. 51]. У 1909 р. громада Харківської губернії втратила одного з своїх засновників В.М. Іванова. На похорон зібралося до 1000 чоловік [15, с. 18]. Там також лунали гучні промови агітаційного змісту. У липні 1913 р. вулицею Петинською Харкова йшла похоронна процесія сектантів, що несла жовту труну та співала; як пишуть, «вулиця була заповнена народом» [19, с. 4]. На похорон М. Хорошилова у 1911 р. зібралося 1500 чол. Із промовами виступали найкращі проповідники – Диденко, Полянський, Альохін [17, с. 62]. Отже, сумні події в житті сектантів надавали їм майже єдину можливість відкрито демонструвати звичайним православним людям особливості своєї віри. Звичайно, вони використовували таку нагоду для того, щоб зацікавити потенційних неофітів.

² Крім того, діяльність громад Сумського повіту Харківської губернії мала охоплювати і деякі місцевості Рильського повіту Курської губернії [13, с. 2].

³ Звичайно, мала місце нелегальна агітація по селах, на залізницях, у лікарнях [3, с. 42], але за подібну діяльність сектантів суворо карали.

Підводячи підсумок, слід зазначити, що зміни у політиці місцевої влади стосовно сектантів були обумовлені деякими об'єктивними та суб'єктивними чинниками. До перших можемо віднести загальну стабілізацію, що настала в країні після подолання революційних сил, та вихід «Правил...», які певною мірою розв'язували руки тим з правоохоронців, хто займав непримиренну позицію щодо сектантів. Це особисте ставлення впливових людей до іновірців було суб'єктивним чинником у розгортанні нової «реакції» (приклад – віце-губернатор Харкова П.М. Кошуро-Мосальський). Підкреслимо, що репресії з боку влади були поширені в цей час на всі без винятку секти Харківської губернії, у тому чи іншому вигляді державний тиск відчували на собі як раціоналісти, так і містики та старообрядці. Реакцією релігійних дисидентів на нові утиски було пожвавлення організаційної та агітаційної роботи. Поширювалися об'єднавчі процеси серед сектантів (баптисти та євангельські християни, хлисти та скопці). У проповідницькій діяльності дисидентам часто доводилося обходити закон. В умовах переслідувань 1909-1917 рр. деякі секти серйозно постраждали: толстовці, наприклад, майже зникли, але це не завадило загальному процесу швидкого зростання кількості апологетів альтернативних релігійних вчень серед мешканців Слобідської України.

Конфлікт інтересів

Автор заявляє, що конфлікту інтересів щодо публікації цього рукопису немає. Крім того, він повністю дотримується етичних норм, у тому числі неприпустимості плагіату, фальсифікації даних і подвійної публікації.

Список використаної літератури

1. Алёхин А. Евангельское движение в г. Харькове. *Баптист Украины*. 1927. № 11. С. 30 - 38.
2. Алёхин А. Прodelка Харьковского миссионера. *Баптист*. 1911. № 4. С. 109-110.
3. Арсений (архимандрит). Отчет о состоянии расколо-сектантства и о деятельности православной миссии в Харьковской епархии. *Вера и разум*. 1913. Т. 3. № 12. Приложение. С. 1-100.
4. Беседа со штундистом А. Алёхиным. *Баптист*. 1911. № 7. С. 54-55.
5. Братские письма. *Гость*. 1914. № 12. С. 305.
6. Бушев А. К объединению штундо-баптистов со штундо-евангелистами. *Харьковские губернские ведомости*. 1912. № 928. С. 2.
7. Бушев А. Коварная сделка сектантов. *Вера и разум*. 1912. Т. 2. № 9. С. 432-435.
8. Дуброва Н. «Веротерпимость» баптистов. *Ревнитель*. 1912. № 1. С. 25-26.
9. Журнал «Баптист». *Ревнитель*. 1912. № 2. С. 36.
10. К Министру Внутренних дел от жителей с. Ободы Харьковской губернии. *Баптист*. 1911. № 18. С. 41.
11. Курдюмов Ф. Письмо. *Ревнитель*. 1912. № 2. С. 25-26.
12. Кушнеров И.П. Незаслуженное наказание баптистов. *Баптист*. 1910. № 27. С. 215.
13. Письмо в редакцию Карманова. *Колокол*. 1911. № 1440. С. 2.
14. Письмо Е. Беклемишевой. *Баптист*. 1910. № 18. С. 143.
15. Письмо из Харькова. *Баптист*. 1909. № 2. С. 18.
16. Письмо из Харькова. *Баптист*. 1911. № 21. С. 68.
17. Погребение в Харькове М.П. Хорошилова. *Баптист*. 1911. № 8. С. 62.
18. Пожертвования. *Гость*. 1914. № 12. С. 308-309.
19. Похороны сектанта. *Утро*. 1913. № 2003. С. 4.
20. Правила и инструкции для учреждений и лиц миссионерского состава в Харьковской епархии. Харьков: Тип-я «Мирный труд», 1912. 18 с.
21. С.В.Л. Город Белгород. *Ревнитель*. 1912. № 3. С. 35-36.
22. Сектантская корреспонденция. *Ревнитель*. 1912. № 6-7. С. 29-31.
23. Степанов В. Бесплатный защитник для всех. *Гость*. 1914. № 2. С. 56-58.

24. Торанский П. О состоянии сектантства в сл. Барвенково Изюмского уезда. *Вера и разум*. 1913. Т. 4. № 21. С. 393-399.
25. Церковные известия. *Харьковские губернские ведомости*. 1911. № 627. С. 5.
26. Церковные известия. *Харьковские губернские ведомости*. 1914. № 1558. С. 2.
27. Церковь в истории России (IX в. – 1917 г.): Критические очерки / Под. ред. Н.А. Смирнова. М.: Наука, 1967. 336 с.
28. Шишканов Е. Слобода Большая Бабка Валковского уезда. *Ревнитель*. 1912. № 5. С. 25.
29. Державний архів Харківської області.
30. Центральний держаний історичний архів України (м. Київ).

V. P. POTOTSKY, PhD (History),

Associate Professor of the Department of Ukrainian Studies

e-mail: v.pototsky@karazin.ua; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6322-3581>

V. N. Karazin Kharkiv National University

4 Svobody Sq., 61022, Kharkiv, Ukraine

EVANGELICAL CHRISTIANS-BAPTIST OF KHARKIV PROVINCE IN THE LATE IMPERIAL PERIOD (1909 – 1917)

The research aim. The article aims to examine the features of the activities of Protestant sects (primarily Baptists and Evangelical Christians) in the territory of the Kharkiv province at the end of the 20th century. The chronological boundaries of this study cover the period from 1909 to 1917. This is the time of the renewal of repressive policies by the secular and clerical authorities against informal religious groups. Special attention is paid to the features of the counteraction resorted to by dissident organizations in difficult conditions for themselves, the analysis of the means of their agitation, and the personal characteristics of the most famous figures of the Protestant movement of Sloboda Ukraine.

Research methodology. The methodological basis of the article is the principles of historicism and objectivity, implemented using a number of methods: general logical (analysis and synthesis), as well as classification, comparative, and periodization methods.

Scientific novelty. The subject of a special scientific study was the organizational and propaganda work of religious dissidents in the conditions of post-revolutionary and wartime relations in the countryside and severe pressure from the state and the official church.

Conclusions. We associate the renewal of persecution of evangelical Baptist Christians in the period 1909-1917 with overcoming the revolutionary crisis in the country and the lack of legislative registration of the manifestos of 1905-1906, and after 1914 - in connection with the First World War. The reaction of religious minorities to the deterioration of their situation was the search for new means of agitation, internal organizational work and pacifist initiatives during the war. Despite pressure from officials and the clergy, in the period 1909-1917 sectarianism in the Kharkiv region developed as dynamically as during the times of complete liberalization in 1905-1908. Religious dissidence accumulated a huge organizational, material and ideological potential during these years, which could not be prevented by partial repressive measures. Protestant groups pursued a rather flexible policy, focusing on the maximum increase in the audience. The population was offered various ways to satisfy its spiritual needs, combining both Western and Eastern religious traditions. Actually, the significant strategic success of sectarianism, which was observed in the Kharkiv province at the beginning of the 20th century, to a certain extent determined the future picture of interfaith diversity in this Ukrainian region.

Key words: *Baptists, Evangelical Christians, missionaries, sects, Kharkiv province.*

References

1. Alekhine, A. The Evangelical Movement in Kharkov. *Baptist of Ukraine*. 1927, No. 11, pp. 30 - 38. (in Russian)
2. Alekhine, A. The Trick of a Kharkov Missionary. *Baptist*. 1911, No. 4, pp. 109-110. (in Russian)
3. Arseny (Archimandrite). Report on the State of Schism-Sectarianism and the Activities of the Orthodox Mission in the Kharkov Diocese. *Faith and Reason*. 1913, Vol. 3, No. 12, Appendix. pp. 1-100. (in Russian)
4. Conversation with Stundist A. Alekhine. *Baptist*. 1911, No. 7, pp. 54-55. (in Russian)
5. Brotherly Letters. *Guest*. 1914. No. 12. P. 305. (in Russian)
6. Bushev, A. Toward the Unification of Stundo-Baptists with Stundo-Evangelists. *Kharkov Provincial Gazette*. 1912. No. 928. P. 2. (in Russian)
7. Bushev, A. The Insidious Deal of the Sectarians. *Faith and Reason*. 1912. Vol. 2. No. 9. Pp. 432 - 435. (in Russian)
8. Dubrova, N. "Religious Tolerance" of Baptists. *Zealot*. 1912. No. 1. Pp. 25-26.
9. Baptist Magazine. *Zealot*. 1912. No. 2. Pp. 36. (in Russian)
10. To the Minister of Internal Affairs from the Residents of the Village of Obody, Kharkov Province. *Baptist*. 1911. No. 18. P. 41. (in Russian)
11. Kurdyumov F. Letter. *Zealot*. 1912. No. 2. Pp. 25-26. (in Russian)
12. Kushnerov I.P. Undeserved Punishment of Baptists. *Baptist*. 1910. No. 27. P. 215. (in Russian)
13. Letter to the Editor of Karmanov. *Kolokol*. 1911. No. 1440. P. 2. (in Russian)
14. Letter to E. Beklemisheva. *Baptist*. 1910. No. 18. P. 143. (in Russian)
15. Letter from Kharkov. *Baptist*. 1909. No. 2. P. 18. (in Russian)
16. Letter from Kharkov. *Baptist*. 1911. No. 21. P. 68. (in Russian)
17. Funeral in Kharkov of M.P. Khoroshilov. *Baptist*. 1911. No. 8. P. 62. (in Russian)
18. Donations. *Guest*. 1914. No. 12. Pp. 308-309. (in Russian)
19. Funeral of a sectarian. *Morning*. 1913. No. 2003. Pp. 4. (in Russian)
20. Rules and instructions for institutions and persons of missionary staff in the Kharkov diocese. Kharkov: Type-ya "Mirny Trud", 1912. 18 p. (in Russian)
21. S.V.L. The city of Belgorod. *Zealot*. 1912. No. 3. Pp. 35-36. (in Russian)
22. Sectarian correspondence. *Zealot*. 1912. No. 6-7. Pp. 29-31. (in Russian)
23. Stepanov V. Free Defender for All. *Guest*. 1914. No. 2. Pp. 56-58. (in Russian)
24. Toransky P. On the State of Sectarianism in the Village of Barvenkovo, Izyum District. *Faith and Reason*. 1913. Vol. 4. No. 21. Pp. 393-399. (in Russian)
25. Church News. *Kharkov Provincial Gazette*. 1911. No. 627. Pp. 5. (in Russian)
26. Church News. *Kharkov Provincial Gazette*. 1914. No. 1558. P. 2. (in Russian)
27. The Church in the history of Russia (IX century - 1917): Critical essays / Under. ed. N.A. Smirnova. M.: Nauka, 1967. 336 p. (in Russian)
28. Shishkanov E. Sloboda Bolshaya Babka of Valkovsky district. *Zealot*. 1912. No. 5. P. 25. (in Russian)
29. State Archives of the Kharkiv Region.
30. Central State Historical Archives of Ukraine (m. Kiev).

Текст надійшов до редакції 21.08.2025. / The text was received by the editors 21.08.2025.

Текст затверджено до друку 30.09.2025. / The text is recommended for printing 30.09.2025.

Текст опубліковано 30.12.2025. / The text was published on 30.12.2025.